

S.R.MƏMMƏDOV  
Bakı Dövlət Universiteti

### MEDİANIN İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ ATƏT-in FƏALİYYƏTİ

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏM/ATƏT) yarandığı dövrdən indiyədək həm Avropa həm də ümumdünya səviyyəsində insan haqlarının və azadlıqlarının reallaşdırılması sahəsində bir çox sənədlər qəbul etmişdir. ATƏT-in qəbul etdiyi bütün sənədlərdə, o cümlədən Helsinki Yekun Aktında (1975), Madrid (1983) və Vyana (1986, 1989) Müşavirələrinin Yekun sənədlərində, London İnformasiya forumunun (1989) qərarlarında, kommunikasiya problemləri, media sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi, jurnalist fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri geniş formada öz əksini tapıb. Bu problemlərə xüsusi bölmələr ayrılıb. Bütün bu sənədlər indiyədək mövcud olan və beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul olunan hüquqi prinsiplərin ruhuna və fəlsəfəsinə tam uyğun gəlir.

ATƏT-in qətnamə və qərarlarında əks olunan müddəalar beynəlxalq informasiya əməkdaşlığının məhz praktiki addımlarını müəyyənləşdirən özül kimi çıxış edir. Materialların təhlili onu göstərir ki, dövlətlərarası informasiya mübadiləsinin praktiki məsələlərində həqiqətən böyük irəliləyiş əldə edilmişdir.

Sənədlərdə xüsusi olaraq vurğulanır ki, informasiya yayımı və mübadiləsi yalnız beynəlxalq hüquqi prinsiplər əsasında baş verə bilər və bu qaydalar dövlətlərarası kommunikasiyanın əsasını təşkil edir. Həmçinin qeyd olunur ki, KİV-in əhatə etdiyi və fəaliyyət göstərdiyi sahə məhz beynəlxalq hüquq tərəfindən tənzimlənən məkandır.

Ümumavropa prosesinin gedişatında əldə olunan razılaşmalar İHAK-ın 10-cu maddəsinin birbaşa davamı və bəzi hallarda hətta inkişafıdır. Həmin fikirlər ATƏT-in sənədlərindəki «informasiyaya giriş və məlumat mübadiləsi», «kommunikasiya sahəsində təcrübə mübadiləsi» bölmələrində özünü daha qabarıq göstərir. Əgər Helsinki Yekun Aktında informasiya yayımı haqqında danışılarkən əsasən şifahi informasiya mübadiləsinə diqqət yetirildisə sonralar ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq konqreslərin, seminarların, mütəxəssislərin iştirakı ilə baş tutan dəyirmi masaların, mühazirələrin təşkili əsas yer tuturdu. Audiovizual informasiya yayımı problemləri də ATƏT-in forumlarında əsaslı formada müzakirə olunurdu.

1983-cü ildə Madriddə keçirilən müşavirənin yekun sənədində qeyd olunurdu ki, «digər iştirakçı-dövlətlərdən idxal olunan çap məhsullarının, dövrü və qeyri-dövrü nəşrlərin daha sərbəst şəkildə və geniş yayılmasını və həmçinin bu nəşrlərin ümumi satışda olduğu yerlərin sayının artırılmasını rəqəbləndirəcək. Bu nəşrlərlə həmçinin iri kütləvi kitabxanaların və bu kimi müəssisələrin oxu zallarında tanış olmaq asan olacaq».[1.8-9]

ATƏT-in Vyana (1986) müşavirəsi daha da irəli getdi. Tədbirin yekun sənədi informasiya sahəsində ümumavropa siyasətinin gələcəyini müəyyənləşdirdi və bir çox məsələlərdə onu daha da inkişaf etdirdi. Bütövlükdə KİV-in və jurnalistlərin fəaliyyət mexanizmi müəyyənləşdirilmiş oldu. Vyana yekun sənədində bu siyasətin ən vacib istiqamətləri bu cür müəyyənləşdirilmişdir: sülhün möhkəmləndirilməsində KİV-dən istifadə edilməsi, jurnalistlərin müəllif hüququnun tanınması, onların qaynaq və mənbə seçmək və ona giriş hüququnun təsdiqi, peşə sirrlərinin qorumaq haqqı, radio və teleqram mübadiləsinin təşviqinə dair üzv-dövlətlərin öhdəliyi, elmi-texniki nailiyyətlərin KİV-in inkişafına tətbiq edilməsinə dair əməkdaşlığın gücləndirilməsi və s.

Qeyd olunduğu kimi, bir çox beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən İHAK-nın 10-cu maddəsində «özünüifadə azadlığı hüququ» yüksək səviyyədə elan olunub. Amma bütövlükdə Avropa məkanında və MDB-də son dövrlər baş vermiş hadisələr fonunda ATƏT-in Vyana (1986) müşavirəsinin yekun sənədinin 45-ci maddəsi çox böyük aktualıq kəsb edir. Həmin maddə üzv-dövlətlərin üzərinə öhdəlik qoyur ki, «milli azlıqlara və regional mədəniyyətlərə mənsub olan şəxslərə öz ərazilərində ana dillərində informasiya yaymaq, ona giriş əldə etmək və mübadilə aparmaq üçün real həyatda olduğu kimi lazımi imkanlar yaratsınlar».[2.6] Təəsüflər olsun ki, ölkələrin çoxunda bu beynəlxalq sənədin qeyd olunan maddəsi bəzən başa düşülmür və birmənalı qarşılanmır.

Vyana müşavirəsində qəbul olunan yekun sənədin 36-cı maddəsi üzv dövlətlərin informasiya yaymaq imkanlarını bir qədər də genişləndirdi. İnformasiya yayımı prosesinə səfirliklərin və diplomatik nümayəndəliklərin imkanları cəlb olunurdu. Sənəd üzv-dövlətlərin üzərinə öhdəlik qoyurdu ki, ölkədə fəaliyyət göstərən «diplomatik və rəsmi missiyalar tərəfindən informasiyanı sərbəst yaymaq üçün lazımi şərait yaratsınlar».[3.15]

Bütövlükdə kütləvi informasiya vasitələrinin və jurnalistlərin informasiya yayımı və mübadiləsi prosesində, cəmiyyətdə oynadıqları rolu nəzərə alaraq ATƏT-in Vyana müşavirəsi öz yekun sənədində xarici müxbirlərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və media vasitələrinin işinin müvəffəq formada təşkili üçün bir sıra tələblər qoymuşdur.

Mübaligəsiz qeyd etmək olar ki, ümumavropa müşavirələrinin nəticəsində əldə edilmiş razılaşmalar unikaldır, Qərb ölkələri ilə yanaşı Şərq dövlətlərində də tətbiq olunur. Xarici müxbirlərin peşə fəaliyyəti üçün tətbiq olunan şərtlər kifayət qədər asanlaşdırılmışdır. Bu ilk növbədə viza almaqda və işlədiyi ölkədə akreditə olunmaqla özünü göstərdi. Vyanada qəbul olunmuş sənədə görə bu müddət iki ay nəzərdə tutulurdu. Üzv-ölkələr öhdəlik götürürdülər ki, xarici jurnalistlərə «azad şəkildə ictimai və özəl informasiya mənbəyinin axtarılmasında və əldə edilməsində» lazımi imkanlar yaradacaqlar, «onların müəllif hüquqlarına və peşə sirrlərinin qorunmasına hörmət edəcəklər».[3.15]

Bundan əlavə, dövlətlər xarici jurnalistlərə ölkənin praktiki həyatına dair hərtərəfli informasiyanın çatdırılmasını və təqdim edilməsini, jurnalistlər arasında əlaqələrin gücləndirilməsini, xüsusi müxbirlərə ölkə boyu ezamiyyətlərə getmək üçün geniş imkanlar yaradılmasını öz üzərlərinə götürürdülər. Peşəkar jurnalist birlikləri arasında əlaqələrin gücləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Üzv-dövlətlər razılaşmışlar ki, xarici jurnalistlərə peşə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müxtəlif dosyələr və materiallar toplanmasına icazə versinlər. Xarici müxbirlər akreditə olunmuş ölkələrin paytaxtlarında mətbuat mərkəzləri və buna oxşar funksiyaları həyata keçirən qurumlar yarada bilərdilər. Burada keçirilən tədbirlərə həm yerli, həm də xarici jurnalistlər cəlb oluna bilərdilər. Ölkədə keçirilən bütün rəsmi mətbuat konfranslarında xarici jurnalistlər sərbəst iştirak edə bilərdilər. Hətta «məqsədə uyğun hesab olunan və mətbuat üçün açıq olan bütün başqa rəsmi tədbirlər» xarici müxbirlər üçün artıq qapalı deyildi. Üzv-dövlətlər həmçinin razılaşmışlar ki, xarici jurnalistlər qanunları pozmadan öz peşə fəaliyyətlərini həyata keçirərkən hazırladıqları reportajların məzmunu səbəbindən ölkədən çıxarılmayacaqlar, onları və yaxud onların təmsil etdikləri informasiya orqanının akreditasiyası ləğv olunmayacaqdır. Əldə edilmiş razılaşmalar əsasında bir çox ölkələrdə xarici jurnalistlərin fəaliyyətini tənzimləyən xüsusi hökumət qaydaları hazırlanmışdır. Belə təlimatlardan biri indiyədək Rusiyada qüvvədə olaraq qalır - «Rusiyada xarici müxbirlərin peşə fəaliyyətinə dair qaydalar».

Çoxsaylı beynəlxalq sənədlərdə bəyan edilən söz və informasiya azadlığının ruhuna uyğun olaraq ATƏT-in Vyana müşavirəsində üzv-ölkələrin əhalisinin xarici

mətbu, radio və televiziya vasitələrindən informasiya almaq hüququ tanınırdı. Vyana yekun sənədində əhaliyə «mövcud beynəlxalq qaydalara uyğun olaraq fəaliyyət göstərən radioxidmətlərin verilişlərinin birbaşa və normal qəbulu üçün şəraitin yaradılması» nəzərdə tutulurdu. Beləliklə uzun illər ərzində bir çox ölkələrin, o cümlədən SSRİ-nin ərazisində mövcud edir «boğucularının» fəaliyyətinə son qoyuldu. Həmin qurğular efir dalğalarında süni manilər yaratmaqla xarici radioötürücülərin işini pozur, əhaliyə informasiya almaq imkanı vermirdilər.

Sonralar Şərqi Avropa ölkələrində və MDB məkanında akreditə olunmuş jurnalistlərin böyük hissəsi həmin «lənətlənmiş» radiokanalların ilk növbədə «Amerikanın Səsi», «Bi-Bi-Si», «Azadlıq»ın müxbirləri idi. Onların hazırladıqları proqramlar indii yerlə radio və televiziya verilişlərinə daxil edilir.

Aydındır ki, informasiya azadlığı və özünüifadə sərbəstliyi sərhədsiz deyil. Dövlət qanuni vasitələrlə bu azadlığın təmin olunma prosesinə müdaxilə edə bilər. Üstəlik burada heç bir fərq yoxdur: fikir, informasiya və ideya hansı vasitələrlə (yəni çap məhsulu, radio, telekanal, İnternet) ifadə olunur. Yalnız bir şərtlə ki, İHAK-ın 10-cu maddəsinin ikinci bəndi pozulmasın. ATƏT-in sənədlərində bəzən yer alan qadağa xarakterli bəndlər İHAK-ın ruhuna tam uyğundur və heç bir halda onunla ziddiyyət təşkil etmir.

Bütün sənədlərdə xüsusi vurğulanır ki, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin tənzimlənmə prosesində beynəlxalq hüququn normaları və beynəlxalq öhdəliklər ciddi gözlənilməlidir. Helsinki Aktında, sonrakı illərdə keçirilmiş müşavirələrin Yekun sənədlərində informasiya sahəsində əməkdaşlığın müxtəlif aspektləri açıqlanmaqla bərabər bütün üzv-dövlətlər qarşısında belə vəzifə qoyulur ki, hansısa yeni bir qadağa xarakterli vasitə yaratmasınlar. Artıq heç bir üzv-dövlət beynəlxalq birlik tərəfindən işlənib hazırlanmış hüquqi normaları nəzərə almadan KİV-in fəaliyyətini tənzimləyən hər-hansı qanunverici akt hazırlaya bilməz. Bir halda ki, təşkilatların, müəssisələrin, şəxslərin «istənilən növ informasiya materialının yayımı» hüquqi bəyan edilibsə onda dövlətlər də, beynəlxalq təşkilatlar da bu haqqı tanımalıdırlar və ona riayət etməlidirlər. Üstəlik bu hüququ məhdudlaşdırma bilərəkdən hər-hansı ağılasığmaz normativ aktın qəbul etmək cəhdi yolverilməz sayılır.

Yaxud, əgər ümumavropa prosesində iştirak edən üzv-dövlətlərin ərazilərində xarici dövrü mətbuat orqanlarının yayımı hamı tərəfindən qəbul olunubsa onda onun sərbəst əldə edilməsi qarşısında heç bir maneə olmalı deyil. Bir sıra Şərqi Avropa ölkələrində bu cür qadağaların tətbiqinə cəhd olunmuşdur. Həmin addımlar beynəlxalq birlik tərəfindən qeyri-qanuni hesab edilmişdir.

Ümumavropa prosesində və bütövlükdə informasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafında xüsusi yeri ATƏT üzvlərinin London informasiya forumu tutur. Bu beynəlxalq tədbir 18 aprel – 12 may 1989-cu ildə keçirilmişdir. Forumun keçirilməsi zərurəti ATƏT-in Vyana müşavirəsində gündəliyə gəlmişdir. Müzakirəyə iyirmidən çox məsələ çıxarılmışdır. Bu problemlərin müəyyən hissəsi ənənəvi səsənsə də, özlərində dövrün tələbatına uyğun olaraq yeni çalarlar əks etdirirdi.

Böyük maraq doğuran məsələlər informasiyaya giriş və xəbər mübadiləsi, jurnalistlərin iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, KİV-in hüquqi aspektləri, beynəlxalq informasiya əməkdaşlığı kimi problemlər idi. Forumda ümumavropa müşavirələrinin ənənəvi iştirakçılarından olan diplomatlar, ekspertlər, mütəxəssislərlə yanaşı ilk dəfə olaraq jurnalistlər, yazıçılar, tele-radioşirkətlərin nümayəndələri də iştirak edirdilər. İclaslar mətbuat və müşahidəçilər üçün tam açıq idi. ATƏT-in tarixində ilk dəfə idi ki, bütöv beynəlxalq tədbir xüsusi olaraq informasiya və KİV məsələlərinə həsr olunmuşdur. Öz mahiyyətinə görə bu forum ATƏT-in rəsmi hökumətlərarası tədbirlərindən qat-qat yüksəyə qalxmışdır və beynəlxalq həyatın ciddi hadisəsinə çevrilmişdir. Çünki müasir



tarixdə ilk dəfə olaraq Şərq və Qərb nümayəndələri birgə formada öz münasibətlərinin ən həssas və siyasiləşmiş sahəsi olan mətbuat və informasiya məsələlərini müzakirə edirdilər. Bu mövzular uzun illər boyu ideoloji qarşıdurmanın mərkəzi olmaqla yanaşı «soyuq müharibənin» «qaynar silahı» olmuşdur.

İlk dəfə olaraq belə əhəmiyyətli beynəlxalq müşavirədə iştirakçılar müzakirə etdikləri məsələlərdə ənənəvi «qarşıdurma» prinsipindən əl çəkib qarşılıqlı anlaşma mühiti yarada bilmişlər. Forum 69 tövsiyə işləyib hazırlamışdır. Artıq o dövrdən başlayaraq İnsan haqları üzrə Avropa Konvensiyasının müddəaları və tələbləri həqiqi olaraq bütün Avropaya, o cümlədən onun şərq hissəsinə, yayılmağa başlamışdır.

London forumunun tövsiyələri ilk növbədə media vasitəsilə özünüifadə azadlığının təmin olunmasını, ATƏT sənədlərində əks olunan öhdəliklərin reallaşmasına maneə olan cəhətlərin aradan qaldırılmasını, şəxslərin və ayrı-ayrı qrupların mətbəə, surətçixarma avadanlığının və materialın icarəyə götürmək, satın almaq hüququnun tanınmasını nəzərdə tuturdu. Forum iştirakçıları həmçinin əhali tərəfindən transsərhəd televiziya verilişlərinin qəbul edilməsi üçün müasir anten qurğularının maneəsiz əldə edilməsi, xarici mətbu orqanlarına milli valyuta ilə abunə yazılmaq məsələlərini qaldırmışlar.

Bir qrup təkliflər isə beynəlxalq informasiya əməkdaşlığının müxtəlif problemlərini əhatə edirdi. Bunların sırasında müxtəlif ölkələrin jurnalist təşkilatları və media işçiləri arasında əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, informasiya sahəsində siyasi diskussiya mədəniyyətinin yüksəldilməsi, tələbə və tədqiqatçılar mübadiləsinin həyata keçirilməsi, texniki vasitələr sahəsində müxtəlif birgə proqramların reallaşdırılması, informasiya sahəsində qarşılıqlı layihələrin gerçəkləşdirilməsi, telekəpülərin, sərqiələrin, audiovizual proqramların təşkili daxil idi.

ATƏT-in London forumunda müzakirə olunan məsələlərin bir hissəsi müasir informasiya texnologiyalarının inkişaf sahəsində ümumavropa əməkdaşlığı məsələlərini əhatə edirdi və böyük praktiki əhəmiyyətə malik idi. Bu təkliflər ilk növbədə peyk tele yayım problemlərini, rabitə vasitələrinin, onun müəyyən hissələrinin, avadanlığın satışına qoyulan qadağanın aradan qaldırılmasını, müxtəlif növ informasiya texnologiyaların birgə istehsalı üçün layihə və proqramların hazırlanmasını, kompyuter təfəkkürünün tətbiqini, texnika üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasını, təcrübə mübadiləsinə əhatə edirdi. Təvsiyələr həmçinin komersiya əsasında müasir rabitə vasitələrinin birgə istehsalını, bunun üçün vahid layihə və proqramların işlənilib hazırlanmasını, audiovizual vasitələrin texniki standartlarının müəyyənləşdirilməsini, rabitə sistemlərinin texniki göstəricilərinin açıqlanmasını nəzərdə tuturdu.

Göründüyü kimi forum iştirakçıları həm bütövlükdə beynəlxalq informasiya əməkdaşlığının, həm də konkret olaraq KİV-in, onun maddi-texniki bazasının inkişafının nəzəri və praktiki problemlərini dərinlən araşdırmış, dəyərli təkliflər vermişlər. Xüsusi qeyd olunmuşdur ki, KİV-in, rabitə vasitələrinin, jurnalistlərin iş alətlərinin texniki və texnoloji göstəricilərinin artırılması real həyatda informasiya fəaliyyətini daha gücləndirəcək, hüquqi-normativ qaydaların gerçəkləşməsinə lazımi şərait yaradacaq, informasiya yayımı və mübadiləsi sahəsində vahid standartların işlənilib hazırlanmasına kömək edəcək.

#### ƏDƏBİYYAT

1.Özünüifadə azadlığı, azad informasiya axını, kütləvi informasiya vasitələri azadlığı (ATƏT-in sənədləri). ATƏM/ATƏT, 2001, 24 s.

2.Поляков Ю. Европейский процесс и средства информации. – Законодательство и практика масс-медиа. Статья 10. М., 2002, № 1, с. 5-12.

3. Свобода самовыражения, свободный поток информации, свобода средств массовой информации. Основные положения СБСЕ/ОБСЕ, 1975-2007 гг. Вена, 2007, 47 с.

**С.Р.МAMEДОВ**

### **ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБСЕ В ОБЛАСТИ РАЗВИТИЯ СМИ**

Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе играет важную роль в интеграционном процессе на континенте. Эта организация играет важную роль не только в обеспечении мира и стабильности в Европе, но и в области защиты прав человека, реализации свободы слова и самовыражения. С самого начала своей деятельности ОБСЕ рассматривало права человека как основу реализации всех демократических принципов. В статье анализируются решения и резолюции ОБСЕ, посвященные проблемам средств массовой информации и деятельности журналистов.

**S.R.MAMMADOV**

### **ACTIVITY OF OSCE IN THE FIELD OF DEVELOPMENT OF MASS-MEDIA**

The organization on safety and cooperation in Europe plays the important role in integration process continent. This organization plays the important role not only in maintenance of the world and stability in Europe, but also in the field of protection of human rights, realization of a freedom of speech and self-expression. From the very beginning of the activity of OSCE considered human rights as a basis of realization of all democratic principles. In article decisions and the resolutions of OSCE devoted to problems of mass media and activity of journalists are analyzed.

*Rəyçilər: fil.e.d.N.A.Əhmədli, t.e.d.M.C.Qasımlı.*

*BDU Beynəlxalq jurnalistika kafedrasının 15 fevral 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №05).*